

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

ขุนนางผู้ 'ทรงอิทธิพล' แห่งรัตนโกสินทร์

วิภา จิรภาไพศาล

ช่วงสิ้นปีมักมีการจัดอันดับต่างๆ ว่า พ่อค้าที่รวยที่สุด, ผู้นำที่แย่มากที่สุด, สตรีที่สวยที่สุด ฯลฯ แล้วหากเรามองย้อนหลังไปในประวัติศาสตร์ “ขุนนางผู้ทรงอิทธิพลที่สุด” แห่งรัตนโกสินทร์ ก็น่าจะเป็นของ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค, ๒๓๕๑-๒๔๒๕)

เรื่องนี้ต้องตามอ่านในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนมกราคม ๒๕๖๔ ที่ วิภาส เลิศรัตนรังษี ค้นคว้าข้อมูลมาเรียบเรียงไว้ในบทความที่ชื่อว่า “อวสานสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)” แต่ก่อนจะไปดู “ตอนอวสาน” ของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เราไปดูตอนที่ วิภาส เลิศรัตนรังษี นำเสนอก่อน เริ่มจาก “ฐานที่มั่น” สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ บิดาของท่านคือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) สมุหพระกลาโหมใน สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อบิดาท่านสิ้น สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็ว่าราชการกรมพระกลาโหมแทน ปลายรัชกาลที่ ๔ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค, ๒๓๓๔-๒๔๐๐) ถึงแก่พิราลัย และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๓๕๑-๒๔๐๘) สวรรคต สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ขณะเป็น “เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์” สามารถรวบรวมอำนาจการนำในรัฐบาลได้สำเร็จ เมื่อรัชกาลที่ ๔ สวรรคต วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๑๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่เพียงหนึ่งเดียวควบคุมการเปลี่ยนผ่านจากรัชกาล ที่ ๔ เป็น “รัชกาลที่ ๕” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ขณะนั้นพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่มีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา ทั้งยังประชวรหนัก ราชสำนักจึงขาดผู้นำ ที่ประชุมเจ้านาย เสนาบดี และพระราชาคณะ จึงตกลงให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็น “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” ไปจนกว่าพระเจ้าอยู่หัวจะมีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา เมื่อตำแหน่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขยับไป ตำแหน่งข้าราชการอื่นๆ ก็ขยับ และเป็นการขยับตามตำแหน่งสมุหพระกลาโหมของท่านก็มอบให้ “เจ้าคุณทหาร” หรือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) บุตรชายได้สืบตำแหน่งต่อ, เสนาบดีกรมท่าเดิม กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ว่าราชการอยู่ แต่มีเรื่องขัดแย้งกับท่าน จึงมอบให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) น้องชายต่างมารดาของท่าน แต่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ ว่าราชการเพียง ๑ ปี ก็ถึงแก่อสัญกรรม เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) น้องชายต่างมารดาอีกคนของท่าน เป็นเสนาบดีแทน นอกจากขุนนางระดับเสนาบดีจตุสดมภ์แล้ว ก็ยังมี “คนสนิท” ดูแลทั้งหมด, ในราชสำนักก็มีเส้นสายวางไว้ ฯลฯ

ปี ๒๔๑๑ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีอายุ ๖๐ ปี ซึ่งถ้าเป็นข้าราชการยุคปัจจุบัน คือ ปีที่เกษียณอายุ แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทน ๕ ปี เมื่อถวายอำนาจคืน รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องให้เป็น “สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์” ที่เป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดของเสนาบดีในสมัยนั้น (เกียรติยศเทียบเท่าพระองค์เจ้าต่างกรม), โปรดให้มีอำนาจสั่งประหารชีวิตได้เทียบเท่าพระเจ้าอยู่หัว, เรียกขานว่า “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” ต่อไปได้อีก และที่สำคัญคือ อยู่ในฐานะ “ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน” (จนถึงแก่พิราลัย) ซึ่งในทางปฏิบัติก็คือ “หัวหน้าเสนาบดี” รวมเวลาตั้งแต่เป็นผู้สำเร็จราชการ, ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน คือ ๑๔ ปี หรือ ๑ ใน ๓ ของระยะเวลาที่รัชกาลที่ ๕ ครองราชย์ (๒๔๑๑-๒๔๕๓) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงมีทั้งอำนาจและบารมีเป็นที่ยำเกรง, แรงกดดัน ฯลฯ ดังที่เจ้านายหลายพระองค์บันทึกเรื่องนี้ไว้ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๔๐๓-๒๔๖๔) ตรัสเล่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ย่ำแย่งระหว่างสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กับบรรดาพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ ว่า “เราได้เห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งความเป็นไปของพวกเราเป็นครั้งแรก คนผู้เคยนับถือและฝากตัวก็จืดจางไป คนที่เราไม่เคยเกรงก็ต้องเกรง...สมัยที่พวกเรามาถึงเข้าบัดนั้น ซึ่งเป็นคราวที่พวกเจ้านายตกต่ำนี้กระไร”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร (๒๓๙๙-๒๔๗๔) ทรงถ่ายทอดประสบการณ์ของพระองค์ ดังที่ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล บันทึกไว้ว่า “เรากลัวเขาจริง พอคลานผ่านที่เขา [สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ] เอกเขนกอยู่ละ ก็ เราหมอบกราบก้นราบเทียว” หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยซึ่งเกิดไม่ทันเหตุการณ์ ในยามที่ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็น หัวหน้าเสนาบดีสร้างอำนาจบารมีเหนือพระเจ้าอยู่หัวเป็นเช่นไร และยากที่จะเชื่อ หาก “คำตอบ” ของกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร คงทำให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย และใครอื่นที่ไม่เชื่อกระจ่าง เมื่อตรัสว่า “มีงออย่าอวดดีไปหน่อยเลย ถ้า เอ็งเกิดทัน เอ็งก็กลัวเขาเหมือนกัน”

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงยืนยันตามว่า “จริงของท่าน [พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร] นะ พ่อเคยเห็นคนมามากแล้ว ไม่เห็นใครมีสง่าเหมือนสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ คนนี้ ถ้าเดินมาในที่ประชุม คนทั้งร้อยก็กลัวทั้งร้อย ไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร” กับริชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็มีการ “กระทบกระทั่ง” อยู่เป็นระยะ แม้ไม่เคยมีครั้งใดที่จะเกิด “แตกหัก” เพราะส่วนใหญ่มักจบลงด้วยการประนีประนอม แต่บางครั้งก็มีเหตุหน้า “ระทึก” เช่นกัน อย่างเรื่อง “สร้างกองทัพสมัยใหม่” สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ และรัชกาลที่ ๕ “เห็นตรงกัน” แต่วิธีการจะสร้างกองทัพกลับ “ต่างกัน” กองทัพสมัยใหม่ของ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็คือกองทัพไพร่ติดอาวุธ แต่รัชกาลที่ ๕ ทรงต้องการให้เปลี่ยนเป็นการเปิดรับสมัครทหาร และมีการเปิดรับสมัครทหารใหม่ กว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จะรู้จัก ผ่านพันไปหลายเดือนแล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากจะกราบบังคมทูลขอไพร่เหล่านั้นกลับคืนในทันที แต่คราวนี้รัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิเสธ และทรงยืนยันที่จะไม่คืนไพร่ โดยทรงให้เหตุผลว่าไพร่เหล่านั้นถูกพระยาเพชรบุรีน้องชายของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เบียดเบียนจนต้องหนีมาสมัครเป็นทหารที่กรุงเทพฯ หากพระองค์บังคับให้กลับไปก็เป็นการซ้ำเติมไพร่เหล่านี้ เหตุครั้งนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ โกรธเคืองและไม่พอใจมาก สถานการณ์คงจะตึงเครียด ถึงขั้นมีข่าวลือในกรุงเทพฯ ว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ซักชวนให้เจ้าคุณทหาร “ก่อการกบฏ”

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นเพียงบางส่วนของสิ่งที่คงพอทำให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็น “ข้าราชการที่ทรงอิทธิพล” เพียงใด ส่วนตอน “อวสานสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)” ที่ผู้เขียน (วิภัส เลิศรัตนรังษี) ตั้งไว้เป็นชื่อบทความนั้น โปรดอ่านเพิ่มเติมจากนิตยสาร “ศิลปวัฒนธรรม” ฉบับเดือนมกราคมนี้ เพราะแม้จะเป็นตอน “อวสาน” แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ที่สูงวัยก็เปรียบเสมือน “จิง” ที่ “ยิ่งแก่ ยิ่งเผ็ด”

๑๙ มกราคม วันพิราลัยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุตรคนใหญ่ของ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และท่านผู้หญิงจัน เกิด ในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อ วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๓๕๑ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันรวม ๙ คน บรรพบุรุษของตระกูลบุนนาคเป็นเสนาบดีคนสำคัญ มาตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้รับราชการแผ่นดินสืบทอดต่อกันมา สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้รับการศึกษาและฝึกฝนวิชาการต่างๆ เป็นอย่างดี เนื่องจากบิดาของท่านเป็นเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีที่ว่าการต่างประเทศและว่าการ

ปกครองหัวเมืองชายฝั่งทะเลมาก่อน สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีความสนใจในภาษาอังกฤษ สามารถพูด และอ่านตำราภาษาอังกฤษในสมัยนั้นได้อย่างคล่องแคล่ว ท่านได้คบหากับชาวตะวันตก ที่เข้ามาในประเทศไทยใน สมัยนั้น โดยเฉพาะหมอบรัดเลย์ ท่านยังเป็นบุคคลสำคัญในการเจรจาและทำสัญญากับชาติตะวันตก ที่เข้ามาติดต่อ

กับไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ โดยตลอด นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการต่อเรือแบบฝรั่ง จนสามารถต่อเรือกำปั่นขนาดใหญ่เป็นจำนวนหลายลำท่านยังมีความสนใจในความรู้อื่นๆ เช่น วรรณคดี การค้าการปกครอง เป็นต้น โดยได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรับราชการมาโดยตลอดจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ มีตำแหน่งราชการในระดับสูงคือ อัครมหาเสนาบดีที่สมุหกลาโหม ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ยังทรงพระเยาว์ ภายหลังจากที่ลาออกจากราชการในบั้นปลายชีวิต ท่านยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินจนถึงแก่พิราลัย นับเป็นมหาบุรุษคนสำคัญของประเทศชาติที่ประกอบคุณงามความดีจนเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งปวง

สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์สมรสกับท่านผู้หญิงกลิ้ง มีบุตรและธิดารวมกัน ๔ คน ในบั้นปลายชีวิตของท่านมักจะพักอยู่ที่เมืองราชบุรี และถึงแก่พิราลัยด้วยโรคลมบนเรือที่ปากคลองกระทุ่มแบน ราชบุรี รวมอายุ ๗๔ ปี เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ.๒๔๒๕

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยามีการจัดงานรำลึกเนื่องในวันคล้ายวันพิราลัยทุกปี เนื่องจากที่ตั้งของสถาบันการศึกษาดังกล่าวเคยเป็นที่ดินของสมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ นักศึกษาและบุคลากรขนานนามว่า 'เจ้าพ่อ' และเรียกตนเองว่า 'ลูกสุริย' ตามตรามหาสุริยมณฑลอันเป็นตราประจำตัวซึ่งได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

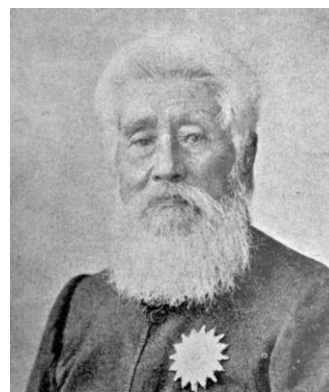
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

"เจ้าคุณทหาร" เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)

"เจ้าคุณกรมท่า" เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

ที่มา: วิชา จิรภาไพศาล. (๕ มกราคม ๒๕๖๔). สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขุนนางผู้ 'ทรงอิทธิพล' แห่งรัตนโกสินทร์.มติชน, ๑๓.